

Є.В. МАКАЗАН (кандидат економічних наук, доцент кафедри теорії та практики менеджменту)

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

О.П. КОШУЛЬКО (кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту)

Черкаський національний технологічний університет, Черкаси, Україна

E-mail: enhj12009@rambler.ru

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАКОПИЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті розглянуто гендерні особливості процесу накопичення людського капіталу в національному масштабі, визначено фактори, що перешкоджають збільшенню обсягів людського капіталу нації, а також запропоновано шляхи зменшення цих факторів й скорочення їх впливу на процес управління накопичення людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, гендерні особливості, гендерна нерівність, насильство у сім'ї, жертва насильства

Демократизація і гуманізація сучасного українського суспільства передбачає створення рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від її соціального походження, національності, віку та статі. Людський капітал для будь-якого суспільства є його багатством, однією з найвищих цінностей, запорукою лідерства провідних країн, конкурентоспроможності, прогресивності тощо. Процес його накопичення, як правило, триває протягом всього життя людини. На його обсяги можуть впливати різні фактори, що здатні як прискорювати й активізувати цей процес, так і перешкоджати йому. В Україні дослідження людського капіталу здійснюється визнаними науковцями у даній галузі – О. Бородіною, О. Грішнвою, О. Головіновим, С. Климком, Л. Михайловою, Л. Тертичною та ін. Окрім цього, на разі загострюються проблеми гендерної політики, які досліджуються у працях Н. Грицяк, Н. Гусак, І. Жеребкіної, О. Здравомислової, О. Кисельової, О. Кісь, Л. Кобелянської, Л. Колос, Н. Лавриненко, Є. Луценко, Т. Мельник, С. Оксамитної, С. Павличко, М. Скорик, Л. Смоляр, А. Тьомкіної та ін. науковців.

Метою статті є дослідження гендерних особливостей накопичення людського капіталу в країні, а також, визначення чинників, що активізують цей процес, або перешкоджають йому.

Людський капітал є надбанням всієї нації, проте, процес його нагромадження чоловічою і жіночою статтю відбувається нерівномірно, що спричиняється низкою факторів.

Нагромадження людського капіталу важливе для розвитку будь-якої особистості. Це процес, який розпочинається з раннього віку й триває до

кінця життя. Проте здійснюється нерівномірно у представників чоловічої та жіночої статі. Незважаючи на те, що із загальної кількості наявного населення України 46 372,7 тис. осіб (станом на 01.01.2008 р.) 46 % становлять чоловіки і 54 % жінки, для останніх значно складніше систематично самовдосконалюватися, навчатися, духовно збагачуватися, інвестувати й накопичувати людський капітал, аніж представникам сильної статі [1].

З огляду на це, ми виділяємо гендерні особливості, що здатні впливати на процес прискорення й активізації накопичення людського капіталу, або перешкоджати йому. Позитивними факторами його накопичення в чоловіків і жінок, на нашу думку, є такі: дошкільний етап; здобуття середньої освіти; здобуття середньої спеціальної освіти; виконання військового обов'язку (переважно, представниками чоловічої статі); здобуття вищої освіти; здобуття наукового ступеня; здобуття фахового людського капіталу для безперервного кар'єрного зростання. До негативних факторів, що перешкоджають накопиченню людського капіталу представниками чоловічої статі, на нашу думку, є: термін перебування за ґратами; асоціальний спосіб життя, здатний породжувати насилля в сім'ї; безробіття; вимушена трудова міграція, що нерідко призводить до старіння й знецінення попередньо здобутого якісного людського капіталу, оскільки переважна частина мігрантів виконують «чорну» роботу; низький рівень доходів, що суттєво знижує можливість інвестування у людський капітал. Негативними факторами, що перешкоджають накопиченню людського капіталу представниками жіночої статі, на нашу думку, є: період життя, пов'язаний з народженням та вихованням дітей у шлюбі; незапланована вагітність, що перешкоджає, перериває або й унеможливорює подальше здобуття чи закінчення освіти; алкоголізм, вживання наркотиків, термін перебування за ґратами; низький рівень заробітної плати, стипендії, допомоги по догляду за дитиною; насилля у сім'ї. Як зазначалося, процес накопичення людського капіталу у чоловіків та жінок відбувається нерівномірно. Етапи нагромадження людського капіталу серед чоловіків поділяються на ранній етап (дошкільний), середня освіта, проходження військової служби, середня спеціальна освіта, вища освіта, науковий ступінь, постійне кар'єрне зростання.

Таким чином, за умови проходження усіх етапів маємо підстави стверджувати, що людський капітал представників чоловічої статі нагромаджується систематично (рис. 1).

На нашу думку, за час, проведений носіями людського капіталу в армії, його накопичення не переривається, оскільки упродовж зазначеного терміну відбувається освоєння нових професій, одержання прав на водіння транспортними засобами (інвестування в освіту), а також здійснюється систематична фізична підготовка (інвестування у здоров'я) призовників.

Рисунок 1 – Нагромадження людського капіталу представниками чоловічої статі

У той час, коли у чоловіків у зв'язку з виконанням військового обов'язку не переривається накопичення людського капіталу, у представниць жіночої статі в зв'язку із народженням та вихованням дітей виникають прогалини з освітою, самовдосконаленням, інвестуванням у себе, і тому у цей період відбувається суттєве призупинення накопичення їх людського капіталу (рис. 2).

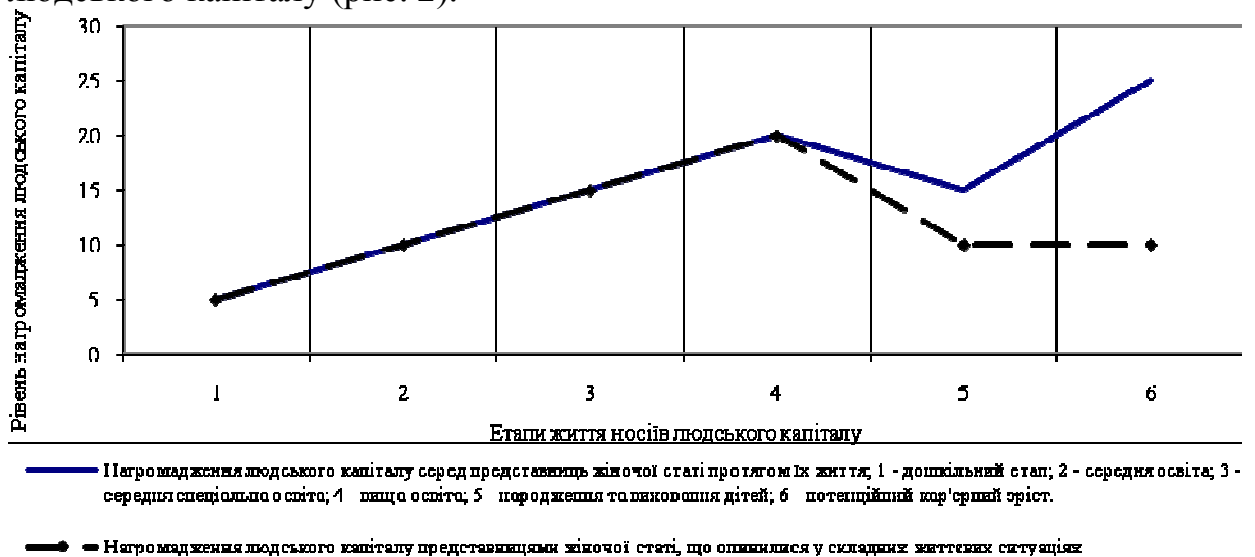

Рисунок 2 – Нагромадження людського капіталу представницями жіночої статі протягом їх життя

Згідно чинного законодавства, оплачувана декретна відпустка триває до досягнення дитиною трирічного віку, неоплачувана – до досягнення 6-річного віку, та у деяких випадках – до досягнення дитиною 14-річного віку. Таким чином, є підстави стверджувати, що людський капітал представниць жіночої статі, які перебувають у тривалих декретних відпустках, здатен старіти, знецінюватися, а можливо, й зовсім втрачатися. Зазначимо, що у поодиноких випадках в декретних відпустках можуть перебувати й чоловіки, проте, їх відсоток незначний.

Окрім запланованої вагітності, нерідко, особливо у неповнолітніх й

соціально незахищених представниць жіночої статі трапляється незапланована вагітність, що перешкоджає, перериває або й унеможливорює подальше здобуття чи закінчення освіти. Подібна ситуація здатна не тільки перервати процес нагромадження якісного людського капіталу, а й звести нанівець все подальше життя, оскільки практика допомоги жінкам в нашій країні малоефективна.

Наступним фактором, що перешкоджає нагромадженню людського капіталу є перебування представників чоловічої й жіночої статі – носіїв людського капіталу за ґратами. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, в Україні нині існує 10 виховних колоній для неповнолітніх. Більше половини засуджених підлітків – віком від 14 до 17 р. [2].

Негативними тенденціями щодо накопичення людського капіталу у неповнолітніх виступають такі факти: до ув'язнення «майже 70% засуджених вели асоціальний спосіб життя, 24% не працювали і не вчилися, 22% – сироти»; за ґрати «щорічно потрапляють неграмотними 50–70 неповнолітніх, які не вміють писати й читати». За ґратами для розвитку й накопичення людського капіталу підлітків організовуються такі заходи: навчання в школі; робота, якщо підлітку виповнилось 18 р.; заняття музикою, малюванням; засвоєння навичок професії; підготовка до вступу у вищі навчальні заклади. З метою накопичення людського капіталу в ув'язненні та реінтеграції в суспільство, Комісаром з прав людини паном Томасом Хаммарбергом (Thomas Hammarberg) [3] запропоновано покращити шкільну підготовку та різноманітність харчування для підлітків й забезпечити по всій країні належний час для занять на свіжому повітрі.

Стосовно повнолітніх ув'язнених, то станом на 01.02.2009 р. у 32 діючих слідчих ізоляторах утримується 34 447 осіб. У 139 виправних колоніях відбуває покарання 109 649 осіб (із них – 5 554 жінок) [4]. Час перебування за ґратами негативно впливає на розвиток і накопичення їх людського капіталу, оскільки, на думку Комісара з прав людини п. Томаса Хаммарберга (Thomas Hammarberg) [3], існує брак фінансування освіти для осіб, які перебувають під вартою. Усі освітні заходи проводяться волонтерами. Комісар зазначив брак професійних заходів для чоловіків й брак заходів для повернення до соціального середовища реінтеграції колишніх ув'язнених. Стосовно перебування за ґратами представниць жіночої статі, то у них є можливість працювати й заробляти на проживання роботою, котру вони виконують у межах в'язниці, що дає змогу накопичувати людський капітал якщо не у вигляді освіти, то у вигляді здобуття професійних навичок і вмінь, водночас, зайнятість може гарантувати майбутню реінтеграцію до суспільства.

Атмосфера у сім'ї позначається на розвитку, вихованні дітей, а також на інвестуванні, й відповідно, накопиченні ними людського капіталу. Ця проблема загострюється у сім'ях, які опинились в складних життєвих обставинах. З метою подолання таких обставин запроваджений соціальний супровід сімей, який є однією з форм розв'язання проблем сімейного

Маказан Є.В., Кошулько О.П., 2012

неблагополуччя [5]. Якщо ж цього виявляється недостатньо, з метою тимчасового перебування у них створено 95 притулків для дітей віком 3–18 років, з яких 52 % вихованців - із неповних сімей, 20% – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, що перебувають в закладах освіти. Аналіз накопичення людського капіталу у дітей, які перебувають в притулках, а саме, стан їхнього психофізичного розвитку та рівня освіти показав незадовільний результат, оскільки багато з них суттєво відстають у своєму розвитку. Для докорінної зміни ситуації необхідно створити центри соціально-психологічної реабілітації дітей, де будуть створені умови накопичення людського капіталу у дітей – проходження індивідуальної комплексної реабілітації та здобуття певний рівень освіти. На разі функціонує лише 28 таких центрів [5].

Наступним фактором, що перешкоджає нагромадженню людського капіталу є насилля у сім'ї. Згідно з прийнятим Законом «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III, який набрав чинності 20.03.2002, із змінами, внесеними згідно із Законами N 609-V (609-16) від 07.02.2007, ВВР, 2007, N 15, ст.194 N 599-VI (599-17) від 25.09.2008, ВВР, 2009, N 13, ст.153 насильство в сім'ї розглядається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [6].

Від насильства у сім'ї потерпають діти, жінки, чоловіки, особи похилого віку. Як правило, причинами появи насильства в українських сім'ях виступають такі економічні чинники [7]: безробіття; низький рівень життя; соціально-побутові й житлові проблеми, через які багато потерпілих від насильства жінок змушені жити в одному приміщенні з кривдником навіть після розлучення; алкоголізм; наркоманія; психічні розлади.

На разі в Україні діє мережа спеціалізованих установ і служб, які надають допомогу потерпілим від насильства. Це 6 притулків, 18 кризових центрів, 24 центри соціально-психологічної допомоги, служби медико-соціальної реабілітації [8]. Наукові дослідження доводять, що «кожна четверта дитина з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулася з цим насамперед у власній родині» [9]. Проте, найбільше у сім'ї страждає жінка. Згідно даних Міжнародної амністії, у 90% випадках жертвою насильства є саме жінка [10].

Водночас, були проведені дослідження Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, які засвідчили, що у сім'ях жінки в чотири рази частіше за чоловіків потерпають від насильства. Вони страждають від побиття, словесних образ, знущань, морально-етичних принижень, погроз та сексуальних домагань. Характерно, що насильство в сім'ях щодо жінок не залежить від їхнього віку і трапляється з приблизно однаковою частотою в усіх вікових групах від 21 до 75 років [11]. Згідно даних UNIFEM - Фонду ООН для розвитку в інтересах жінок (UNIFEM)

Проблеми управління та гендерні особливості накопичення людського капіталу

[12], кожна шоста жінка у світі протягом свого життя піддається фізичному або сексуальному насильству. Зрозуміло, що в атмосфері насильства немає місця розвитку людського капіталу, адже жертви насилля, в першу чергу, борються за існування й виживання.

Тому з метою підтримки жінок у всьому світі, у тому числі й українських, для інвестування й накопичення ними людського капіталу, Фонд ООН для розвитку в інтересах жінок (UNIFEM) надає фінансову та технічну підтримку новаторським програмам, спрямованим на поліпшення становища жінок і гендерну рівність, фінансує гранди й проекти, виділяє стипендії на їх освіту та дослідження з метою розвитку і накопичення якісного конкурентоспроможного людського капіталу у представниць жіночої статі. Національні комітети цієї організації функціонують у 17 провідних країнах, серед яких немає України. Один з аспектів у сфері гендерної рівності - рівність у сфері праці та зайнятості. Тут гендерна асиметрія присутня особливо явно, жінки працюють в менш престижних галузях, займають менше оплачувані посади.

Хоча в Україні визнано наявність проблеми гендерної нерівності, в тому числі на законодавчому рівні – з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV, який набрав чинності 01.01.2006 р. [6], жінки в нашій державі мають більш низький соціальний статус, потерпають від насильства і фактичної гендерної дискримінації. Аналізуючи поділу жінок і чоловіків на керівних посадах за категоріями, спостерігаємо різке зменшення кількості жінок із зростанням категорії посади (з 65,25% на посадах 6-й категорії до 9% на посадах 1-й категорії). Серед фахівців на державній службі також переважна більшість чоловіків 81,5%. Такі дані свідчать, що жінки в Україні не можуть суттєво впливати на прийняття важливих політичних рішень. Відсутність гендерної збалансованості у представництві на вищих щаблях влади містить ризик зниження якості та ефективності управлінських рішень, а звідси-ризик стримування темпів розвитку нації. В органах законодавчої влади жінки становлять 5,1%, серед керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади-7%, серед власників бізнес-структур немає жодної жінки, серед власників середнього і малого бізнесу - 20%. Заробітна плата жінок на третину менше ніж у чоловіків, безробітних жінок значно більше ніж чоловіків, пенсія жінок за прогнозами фахівців через 20-30 років становитиме 40-45% пенсії чоловіків. З огляду на це, вважаємо за необхідне наголосити на такій гендерній особливості, що має виняткове значення для накопичення людського капіталу серед жінок – це рівень їх доходів. У даному контексті Міністерством праці та соціальної політики здійснено аналіз ситуації щодо співвідношення заробітної плати жінок, яка в цілому по Україні становить 70,5% зарплати чоловіків [13].

Проаналізувавши офіційні статистичні дані, доходимо висновку, що у окремо взятих сферах економічної діяльності зазначений показник ще нижчий. Так, у сфері промисловості діяльності співвідношення заробітної

Маказан Є.В., Кошулько О.П., 2012

плати жінок до зарплати чоловіків у 2007 р. становила 67,3%, фінансової діяльності – 65,6%, діяльності пошти та зв'язку – 56,5% [14]. Це дає підстави стверджувати, що гендерна нерівність в державі перешкоджає накопиченню людського капіталу серед представниць жіночої статі, у зв'язку з чим вони одержують значно менші можливості у порівнянні з чоловіками обіймати ключові керівні посади, здобувати наукові ступені кандидатів й докторів наук, боротися за крісло депутата Верховної Ради. В даному контексті варто зазначити результати дослідження С. Гаращенко: «...навіть у такій країні, як Свазіленд, де існує практично абсолютна монархія і немає політичних партій, встановлено правило, що не менше 30% місць у вищому представницькому органі країни мають посідати жінки. У роботі Верховної Ради України VI скликання взяли участь лише 39 жінок, що становить 8,5% від загального складу Парламенту. Це на 0,5% більше, ніж у Верховній Раді попереднього скликання. Отже, якщо така тенденція збільшення представництва жінок у Парламенті на 0,5% після кожних наступних виборів збережеться, то нам знадобиться близько 168 років, аби наблизитись до європейського стандарту - 30% жіночого представництва в усіх органах влади» [15].

Висновки

Правильне та вміле управління гендерною політикою має допомогти змінити модель поведінки чоловіків і жінок, викоринити забобони, звичаї та іншу практику засновану на ідеях неповноцінності або зверхності однієї із статей або стереотипних уявлень про роль чоловіків та жінок. Дослідження доводять, що гендерна нерівність існує, в тому числі, і в можливостях накопичення людського капіталу. У той час, як у чоловіків, за виключенням ймовірного терміну перебування за ґратами, практично не переривається процес нагромадження людського капіталу протягом їх життя, представниці жіночої статі переривають цей процес на період пологів, декретної відпустки терміном 3-14 р., виховання дітей. Достатнє фінансування й соціальний захист жінок з дітьми, особливо самотніх, необхідний у цей період, щоб не переривався процес нагромадження людського капіталу. Серйозною перешкодою накопиченню людського капіталу є насилля у сім'ї, у зв'язку з чим особливо страждають представниці жіночої статі, які змушені у першу чергу в подібних родинах боротися за виживання. На нашу думку, ефективним шляхом подолання даного явища є започаткування проекту, який би містив низку заходів: створення й інформаційну підтримку служби допомоги жертвам насильства, що об'єднала б у собі низку притулків для жертв насилля з надання житла та якісних освітніх, психологічних, медичних послуг, а також «гарячий» телефон служби допомоги.

З метою ресоціалізації ув'язнених осіб, у першу чергу підлітків, необхідно створювати на загальнонаціональному рівні програму надання можливостей накопичення людського капіталу особам за ґратами, до якої в першу чергу має ввійти програма підтримки здоров'я, доступу до якісних освітніх, психологічних, волонтерських послуг.

Проблеми управління та гендерні особливості накопичення людського капіталу

Список літератури

1. http://proukraine.net.ua/people_Ukraine.htm
2. <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/1332657.html>
3. <http://www.ukrprison.org.ua/index.php?id=1218812389>
4. <http://www.umoloda.kiev.ua/print/84/45/47680/>
5. http://mvsinfo.gov.ua/official/2007/04/270407_2.html
6. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2789-4&c=1#Links>
7. Романова Н.Ф. Семігіна Т.В., Левченко В.М. Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї // «Соціальна робота в Україні: теорія і практика». – 2008. - № 4. – С. 70 – 84.
8. http://ua.for-ua.com/news_print.php?news=165313
9. Насильство проти жінок: Що про це думають молоді люди?: Оновлене дослідження / Британська Рада в Україні. – К., 2005.
10. Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву. Доповідь за результатами моніторингу забезпечення прав жінок / Міжнародна амністія. – К., 2007.
11. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / ПРООН; Інститут соціології НАНУ. – К., 2007.
12. <http://www.unifem.org/>
13. <http://www.dipsm.org.ua/all/2801#more-2801>
14. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Видавництво «Консультант», 2008. – С. 411.
15. http://www.library.ukma.kiev.ua/e lib/NZ/NZV82_2008_polityk/12garaschenko_sv.PDF

Е.В.МАКАЗАН

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина
E-mail: enhj12009@rambler.ru

О.П.КОШУЛЬКО

Черкасский государственный технологический университет, Черкасы, Украина
E-mail: enhj12009@rambler.ru

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье рассмотрено гендерные особенности процесса накопления человеческого капитала в национальном масштабе, определено факторы, которые препятствуют увеличению объемов человеческого капитала нации, а также предложены пути уменьшения этих факторов и сокращения их влияния на процесс управления накопления человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, гендерные особенности, гендерное неравенство, насилие в семье, жертва насилия

Е.МАКАЗАН

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

E-mail: enhj12009@rambler.ru

О.КОШУЛЬКО

Черкасский государственный технологический университет, Черкасы, Украина

E-mail: enhj12009@rambler.ru

PROBLEMS OF MANAGEMENT AND GENDER FEATURES OF HUMAN CAPITAL ACCUMULATION

Gender peculiarities of the process of human capital accumulation in national scale have been analysed. Factors which hinder multiplying the volumes of human capital of the nation have been indicated. The ways of diminishing of these factors and reduction of their influence on the process of human capital accumulation have been offered.

Key words: human capital, gender characteristics, gender inequality, violence in the family, victim of violence

Стаття надійшла до редколегії 28.06.12

Прийнята до друку 02.07.12